

Kuidas elati ja töötati esimise Eesti vabariigi valitsuse ajal.

Albert Veesalu

sünd: 16. 07. 1914. a.

Haimre, v. Kurso, n.

Mäe talus.

Mäletan, kui ma olin kuue aastane, siis hakkasin mina oma õe Olga'ga kes minust viis aastat vanem oli, koos Mäetalu lihmi ja mullikaid karjatama nende järgi vaatama ning võide jookkama. On jäänud ka meelde, et vanast Tsaarivalitsuse mõisa ajast saadik oli Haimre mõisast tulval maanteed mis läheb läbi Kurso külast, tu peal mitu väravat mida tekijad olid nõustatud oma eest lahti tegema ja oma järelt nimmi panema. See tee läheb edasi läbi loodusliku heinamaa kusa Härtsama talu piiri peal hargneb kahiks, üks teharu keerab vasakule Sulu küllasse, kus asus sellajal ka Haimre mõisa karjamõis ja telliskivi põletamise ahi, ning savi tõnk, kust sai toormaterjali telliste valmistamiseks. See tee läheb üle Sulu jõe silla, mis oli rajatud looduslikule pinnale ilma kruusa katteta Velisel üle hobu-vannri tee, kusa eriti Sulu heinamaade vahel keevad tede lagunemise ajal ja sügisel suurte sadude järel oli hobuse vannriga läbi pääsmatu põrimüügar, kust nimetatud aegadel inimesid ainult jala läbi käisid. 1928-dest aastast hakkasin mina ka seda teed mööda rewateti - sügiseti jala käima Velisel, sest minu õde läks sinna elama. Teine teharu mis läheb otse läbi Härtsama külla, Pastika selliaegse vesiveski juurde välja, oli juba vanast orjajaast saadik alates Haimre mõisast kuni Sulu jõesillani ja teine teharu läbi Härtsama küllast Pastika vesiveskini sügav kruusa kattega maantee. Haimre mõisa püüvritel oli siis Sulu karjamõisa ja Pastika vesi-

2. veski teed vaja, seepärast hakkasid nad juba vanasti oma orjadega ja teoorjadeks muudetud talupidajatega oma tarbeks Pulu kalla mäisa ja Pastika vesiveskri juurde viivat teed sügav kruusa kattega maanteeks tegema, aga see tee mis läheb Jõeääre külast Konuverele oli siis samuti looduslikule pinnale rajatud hobu vaneri tee, Jõeääre maad on väga savised, ning seepärast oli see tee kevadel ja sügisel veelohmuseid täis vedel savimülgas.

Mäletan Jõeääre küla kehva teed sellest ajast kui mina hakkasin väikese poisina oma ema ja isaga koos käima Jõalapere talus, seal oli peremeheks isa vend, ning Millaugu talus, seal oli peremeheks isa õde. Sel ajal käidi seda Jõeääre küla kehva teed, samuti tiispool Pulu jõesilda Viliseli viivat teed kuni 1930. aastani, sellest alates hakkas Eesti vabariigi valitsus neid teid parandama ja sügav kruusaga täitma. Samuti oli nendel teedel talu piiride kohas väravad, mida valitsuse määrusega kaotati 1920-21. aastal külavahelt läbi minevatelt maanteedelt.

Mõisa ja talu maade mõõtmine.

1921-nd aastal tuli mulle maamõõtja. Algas mõisa maade jagamine endistele mõisamoenakata asundustaluteks ja vanade talude plancerimine kompartseteks kruntideks. Varem vanasti olid need mõisa ääremaadest tehtud teorendi talud küra kääna sihtidega üksteise sisse põimunud. See oli kevadel samneti ajal, isa rakendas vana hobuse ääri ette ja pani mind seemne põlda äestama. Maamõõtja tuli vatas ja imestas, ning ütles. Toiss on ääripulgaga ühe pikkune, aga äestab. See on näide sellist kuidas selleaegsed talupidajad oma lapsi töövaimes kasvatasid. Ma ei olnud ainus, keda noorelt talus tööle pandi. Mäletan paljusid selleaegseid talu peremehi, kes oma lapsi

3. maast-madalast töövaimus kasvatasid ja õpetasid.

Peelajal peetavad laadad.

Esimese besti vabariigi valitsuse ajal peeti bestimaal kõikides kihelkondades, mis sel ajal koosnes mitmest väikesest vallast, igal aastal palju laatasid. Märjamaa alavis peetavad olid siis kevad ehk aprilli laad, enne

hünaruga jaani laad, sügis ehk mihkli laad, jõulu eel jõulu laad, ning peali kolmekuninga päeva järgmisel päeval Orgita laad, mida peeti Orgita mõisa parkis ja selle ääres maanteel peal. Suvistel laadapäevadel käisin

ma väikese poisina Märjamaa laadalt tulevate laadaliste eest Kurso küla vahelt läbi minevalt teelt olevaid väravaid lahti tegemas ja nende järelt kinni paremas. Mulle anti selle eest kompueri ja öeldi ka

riidu sõnu. Seda meeldivat tööd sain teha paar suvet, mil besti vabariigi valitsuse määrusega need väravad kaotati küladest läbi minevatelt teedelt.

Märjamaal peetavatel laadadel käis alati palju rahvast. Tulid ka teistest kihelkondadest inimesed oma kaupa müüma ja teistelt midagi ostma. See maa-ala, kus asub praegu Märjamaa pasturaad ehk rooguduse maja, oli siis ilnapuude ja pöösasteta laige maa-ala, mida kasutati laadaplatsiks. Paar nädalat enne laada tõi valia poolt

palgatud mees oma hobusega kuuse teivad ja latid platsile, milledest ta seal lõi naeltega kokku laadaplauud. Laadale tulnud kaupmehed panid

oma puldanid üle ülemiste lattide katuse-lauaks, samuti seinad ja esoleva rauka välja panekiu. Eeti katsid nad puldanniidiga, et kaup selle peal

puhas ja hea välja näeb. Loomade ja hobustega kauplemine, kus neid müüdi ja osteti algas alates laadaplatsist alavil läbiiva maantee ääres kuni

vanha Sipa tee haruni. Väga maa-ala, mis asub ka praegu Hasti tee kõrval, oli siis vankri meistrite ja

4. ja puunõu tegijate müügi rahaks. Esimese bestii vahariigi valitsuse, esimese kümmeaandi ajal, ei olnud veel maal paljudes küladel telefoni liine, elektri liine ega kaadjuid. Televisiooni olemasolust ei teatud siis veel midagi, ning seepärast oli ka laad inimestel kokkusaamise ja info vahetamise koht. Suvistel laadadel käis ka vahel peale riide,

saapa ja sega kaupmeeste tsirkuse ardiste, ning jõumeiki, oma jõudu ja trikke rahvale näitamas. Kolme-kümneanda aastate algusul tuli Märjamaa jaani-

laadale tsirkuseartist, nais mootorrattur, mootor-

(- sees sõidu jaoks seati Märjamaa laada platsi ühes

umbes 4- ja meetrise läbimõõduga ja umbes 3-meetrise pikkusega püstlaudadest ümarruse

tünn, mille väljapoole ümber oli pandud tugevad paksud raudvitsad. Tünnil oli laud päki, tünni

välimise ääre külge ümberingi oli umbes pool meetri kõrgusele, meetri pikkustest laudadest kinnitatud krae, mille sisemine äär oli vastu pörandat. Tünni

(- keskel oli vaba pörand mootorratta käivitamiseks ja seiskamiseks. See viitu krae võimaldas mootor-

ratturil koostmist tünni äärele sõitmiseks ja tünni äärelt mahatullis hoo mahavõtmist. Pealt vaatajate

jaoks oli tehtud väljapoole ümber tünni, umbes meetri ülemise tünni äärest allapoole selja toega laava, mille peale sai maast tulva trepi kaudu. See kaadervärk paistis küll tugevasti kindlustatud olema, aga kui mootorrattur sõitis tünni sees, maast ligemale paari meetri kõrgusel, siis lava võbises pealtvaatajate jalgade all, seda tundsin sääl pealtvaadates.

Esimese bestii valitsuse ajal

elas maal taludes kolmpölvkonda inimesi.

Vanaremad, lapsevanemad ja lapsed, kes kuulusin ühte nagu mesilaste pere, ning kõigil oli oma ühis-

anne ja tahtmine talus ühiselt töötada.

5. Maaparandus ja käsitööd.

Sel ajal ei olnud veel suuri maaparanduse töid teostatud, sest põlnud maaparandus masinaid. Talupidajad tegid oma soodist põldu, juurisid puid ja pöösaid maarivvega, ning kraadi kaevasid labidaga, mis oli väga vaevarikas töö ja palju aega nõudev. Seepärast oli siis veel ka väga palju loodulike metsaheinamaid, mida tuli käsivirratiga riita ja käsirehaga loogu võtta. Kui loog riisuti hända ja hännast tegid mehed rehaga suured seljateid heina, mida nad parumäärrehaga haarasid, vasaku käega vastu hoidsid ja õlale keerasid, ning viisid maha pandud sauhagade peale kus hakati heinasaadu tegema.

Tavaliselt pandi 12-14. seljateit heina ühte saadu. Nii tehti kuiva ilma päevaga paarkümmend saadu valmis ja õhtul veeti hobusega küüne. Kellel küüne polnud, see tegi heinamaa peale heinad kuhjatuks, umbes 20-me saosed kuhjad. Meil oli 20 ha. loodulikku metsaheinamaad, mille peale oli vanaisa ja isa ehitanud kolm heinaküüne. Kaks küüne olid rabe-pooltega, keskeil käisid väravad läbi, nendesse sai heina saad sisse tõmmata, kust siis mõlemad küüne otsad hangutati käsitsi heina täis. Üks küün oli väiksem, ühe väikese unse auguga, kus algid heina sisse visati ja hiljem lahtistest küüne viilu otstest küün heina täiskangutati. See loodulikult metsaheinamaal,

heinategemine oli aega vätter ja raske töö, mis vähemase süvaga vahest kestis mitmeli päevani. Juhtus ka nii, et kokkuriisutatud kuiva heina hännale tuli vihm peale, ning kui ilm kuivaks läks pidid seoda heina hända mitmel korral ningi kaarutama ja kuivatama enne kui saad selle heina saadu panna ja küüne vedada. Aga, siis oli ka see hein palju oma sööda väärtust kaotanud. Umbes augusti kuu keskel jäeti metsa heina töö pooleli ja hakati kukist lõikama.

6. Peale esimest maailma sõda

oli isa Tsakivalitsuse ajal ostromud heinaniidu masina, millele oli vabriku poolt juurde ehitatud aspel koos selle ringikäima paremisi mehhanismi ja vikati järelle kinnitatud raudvarbadest restiga. Selle hobustega veevõetava heinaniidu masinaga millel oli viljalõikuse aparaat peal, sai rukist ja suvevilja lõigata, kuid tema puudusena oli see, et ta jättis oma järel vilja kuniunud maha. Selle masinaga vilja lõigates pidi iga nelja külje peal olema inimene, kes vilja kuniunud kõrvali tõstab, et järgmise tuuriga tulev masin saaks vilja lõigates läbi tulla. Selle aparaadiga niidumasinaga oli siiski palju jõudsam ja kergem vilja lõigata kui käsivikatiga nüüd.

Isa rääkis, kui ta oli esimest korda Haimre mõisa põllule 1916. aastal rukist oma uue masinaga lõikama läinud, siis oli valitseja ja mõisa restigija juba põllunurga peal ees olnud, ning saksa rahvusest valitseja oma puuduliku eesti keelega oli öelnud. Sina mees, ei tulema mõisa rukist poetama. Isa ütles, et midagi oli ettenähtud rukkipõllu tühile tuur ümber käsivikatiga niidetud ja iga külje peal abi tööjõud kohal, kes masina järelt viivad siia ning kõrvali tõstavad.

Isa oli siis öelnud valitsejale. Et ma ei ostromud masinad sõidu jaoks, ma ostromin töö jaoks, ning öelnud valjusti... Altt ära ja tõmmand hobused masinaga rukki põlli äärest sisse. Valitseja oli väinud paar tuhat masina järel, uuringu ja vaadatud lõigatud rukist, ning siis ütelnud. Mäe perimus pra kinni. Ma hitlile sulle, see tuleb parema töö kui meesi, lase edasi. Valitseja nägi, et masinaga rukist lõigates töö on puhtam ja rukki terasid ei pudine nii palju põllu kui käsi vikatiga nüüd, ning seepärast ostis ta ka siis Haimre mõisa paar nädalast masinat

7. See lõike aparraadiga heina niidumasina peale pandud vilja lõikamire, lõppis 1924-dal aastal, ta oli siis ka juba mitu aastat vilja lõiganud, oma kuni ka mõisa põllud, mistõttu ta ülenanded olid sedavõrd kulunud, et selle aparraadiga änam vilja lõigata ei saanud. 1924-dast aastast alates kuni 1930-nd aastani, lõikisime meil oma Mäe talu kureist ja suure vilja käsivikatitega. Sidusime vihud kinni ja tõstisime vihud napratsiks. Väimaseid nimetati ka rukki hakkideks. 1930-dal aastal tuli müüri

vabrikute poolt välja lastud uued kahe hobusega veetarad viljalõikuse masinad. Võrreldes eelmise heinanüüdu masinaga peale pandud vilja lõike aparraadi tööga, oli tema ellisus see, et ta ei jätnud oma järel vilja hunikuid maha, nagu seda heinanüüdu masinaga vilja lõikamine jättis. Selle lõikuse masina vikati järgi kinnitatud 30 cm kõrguse plekist äärisega kõvera laba pealt lükkas neljast ringi käevast rehast üks laba pealt vilja huniku üle laba otsa remali maha, ning jättis seega vaba tee kasvava vilja äärde, järgmise tuuriga masina tulekuks. 1930-dal aastal,

ostis isa ka selle kahe hobusega veetava viljalõikuse masina, ning sellest ajast alates ei olnud meil änam vaja käsivikatitega vilja lõigata, Mäe talu põldudel. 1921-sel aastal oli isa ostnud ka hobusega veetava loorika, millega oli hõlbus põlluhäire ja kukki rääst korra küsuda.

Alates 1921-22-sust aastast hakkasid ümbruskonna taluperemehed omale hobustega veetaraid niidumasinaid ja hobusega veetarad loorikaid ostma. 1920-tate aastate lõpus oli suurimates ja kesmistes talutes peaaegu kõigis nimetatud masinad olemas, ning mõnel ka kahe hobusega veetarad kas sulvi masin seemnevilja külvamiseks.

8. Enne reaskülvi masina tulekut külvati seemnevili maha käsitsi, rihmaga kaelas nandes külimati seest, ise pirkamisi edasi astudes, kus ta reijärel natas sahaga sisse künti. Ratasahn oli selajal talutis põhiliselt oma valmistatud puust raami külge kinnitatud kolme väikese sahaga ja kolme rattaga seemne künni sahn. Mäetalu õlgratusega rekielamu, mis oli vanaisa ehitatud 1874-dal aastal mõisa poolt talutele peale pandud toopäevade abiga. See mõisa poolt talule peale pandud toopäevade kohustus tähendas seda, et kui sellegi talus oli vaja rekielamut ehitada, siis pidid teised ümbruskonna talu mehed omale mõisa poolt määratud toopäevade ulatuses selle talu hoone ehitusele tööle abiks käima.

Esimise kasti vabariigi ajal kuni 1920-date aastate lõpuni, peamiselt õlgratusega rekielamu taludes peeti osa kivist pindaga, sest oli vaja rätuse õlgi. Rekielamu suure reketoa parte peale toodi põllult 4. hobuse koormat kunki vihausid põllult, kus need siis reketoa suurt paevivist tehtud ahju kagadega küttis külvatati.

Külvatatud kunki vihud lasti parsi harvemaks lükkates alla reketoa pörandale kus need kappe-pingki peal tühjaks raketati ja pääl selle läbi unse reki alla visati, ning soäl kõva savi pörandale laadimise laoti ja üle pindati. Kui töödelt sai ilina kunki ilvatita puhta õle, mida selajal kasutati õlgratuse tegemisel ja kartuli kuhjade katmisel. Rapatud kunki terad koos kaganatega ja pindaga välja tulnud peksandid tuulati parajae tuulise ilmaga reki-alam vöörava vahel üle seatud saja läbi. Tuul viis kaganid ja umõõhu seemned alla tuult rimali ja otse alla kukkivad puhtad kunki terad

9. Selajal talupidajad peost leiba ei ostnud, Käidi lähimas veskis oma rukki teradest leivajahu jahvatamas, millest taluperunaised roodus ise leiba küpsitasid. Samuti sai mõnes veskis püüli ja sepiru jahus teha, ning sellist naasid roodus ise saia ja sepiru küpsitasid. Umbes 1800. aastal oli meil Haimre.

Ümbruskonna külades talumaade peale viimase põllu äärde ehitatud saun, millele oli eraldatud talupõllult õue-aiamaa ja kartuli varakama. Need saunad siis siin püürkonnas, asusid, Hunsu külas, Aru külas, Põmeru, n. Naistevalle, n. ja Nõmmerüla, külas, kooku kuusteist sauna. Nendes saunades elas vanu inimesi, tööjõulisi ja lapsi. Saunike nimetati karvabaitinudeks, ning ilma kinnisvarata inimesi lahtisteks inimesteks. Ühes saunas elas rätsepmeister, kes siis käis taludes meestele maavillasist talu kangast ülikondi ja kasuikaid õmblemas. Elas ka saunades õmblejaid, kes käisid taluomaste talvets maavillasid klate, seelikuid ja jakke, ning suures ohimast riidest kehakatted õmblemas. Samuti said mõned taluperunehid omale saunadest sulaseid, teenija-tüdrukuid, shüüstöömehi ja hooaja töödel päälisi. Farie on jäänud neist saunadest 3, nende seas elavad uued inimesed, kes oma saunad renoveerinud aastaid tagasi, kaasaegsiteras elamiteras.

Esimese Eesti vabariigi ajal.

tegid talupidajad väga palju ühistööd, ning korraldasid mitmesugusid talguid. Suvel heinanütmise talgud, künni talgud, kes rohkem lina kasvasid, lina kitkumise talgud, ning sügisel hiljem, kes rohkem kasvatas kanasid, kalkunaid ja kana tegid sulenoppimise talgud.

Hevadel peale seemne tegu ja enne heina aega oli lauda sõnniku vedu ja ka suur talgute korraldamise aeg. Aga, kui oli suurem pere, vedas oma perega sõnniku põllule.

10. Vilja masindamine oli meeskonna töö, ning vajadusel selles palju inimesi, aga teistest taludest happitunud inimestele tuli ka ise päevad tagasi teha ja supärast palgati talgutele ka päevilisi. Samuti teiste põllu tööde juures kasutati juhutoelisi-püüsi.

Tavaliselt oli taludes kas aidas või reldris soolatud sealiha astas ja soolatud silgu püt ehk astas, kust siis taluperenaine tõi liha ja silga toidu valmistamiseks samuti oli talus toiduks piim ja või omast käest. Kui tehti talus talgud, siis tapeti seks puhuks lammas ja valmistati värskest lihast talgu toit, ning tehti

talus õlut, mis oli mõnus juua ja vaimustas ka. Talgutele viina ei ostetud. Põnnikud vedati talgu õhtul, peale õhtu sööki, oli sõnnikust tühjaks veetud rehikelluse kõva savi pörandad peal lüütspüli seadet tants. Noored talgulised kerustasid jalga vahast kaitsumise.

Puue lõpus hakkasid talu tööd juooksma üksteise otsa. Eriti vihmase suvega metsahiina tegemine, mis vahast kestis mitu päeva, vilja koristus, masindamine ja sügis küünd, mida tehti tihka vahelõu ühe korpusi sahaaga, mille tööalaus oli keskmiselt 25 m.

võttis palju aega ja ^{noor} väeva enne kui nii kitsa kibaga sai põllud küntud. Seda vaeva rasket tööd hakkasid ma ka juba põsimeis põlvkonnas viieteistkümnendast tegema, kuni 1948. aasta sügiseni mil talu pidamine lõppes. Esimene baasli vabariigi

ajal, kui põllu tööd ja sügis küünd oli talus lõpetatud, hakkasid talumehed oma lüütspüli haagu kaevama ja nendist haagribasid tegema, mida nad toominga või pajuvasast tehtud sidemega kinnitasid. Talupidajad kütsid oma suurt rehetoa ahju haagudega. Selliselt tehti 500-600 vihma haagu.

Talu rehelamu suur rehetuba oli talu perele ka elu ja töötoaks ning supärast tehti palju haagu, et tuba oleks alati soe.

11. Talvel esimese reetü tulekuga algas talu mustel metsakeinte, puude, haagade ja aia materjali koju vedu, mis kestis kevadel viimase reetüri. Kevadel, kui lumi sulama hakkas, hakkasid talu mihed talvel metsast koju toodud aia teivraid kirvega teritama - labastama, ning koira parust kirve ja külluga aia koikaid välja lõhkuma.

Kui aia materjal oli valmis tehtid ja ma nii palju sulat, et sai kangi maasisse lüüja, algas aia tegu. Tehti uut, ning parandati ka vana aeda. Et talu põldudel puust aiad ümber olid, sellepärast sai kevadel varakult kui ilmad sõjaks läksid lambad ja õunsead reisa põldude ajada.

Õunsigaduks olid siird ja ruldid, kes tustisid põldu, sõid õhane juuri, ning lambad ei lasknud ümbrohul kasvada. Hobustega põllu harimine ei tallanud maad ka nii kõrvaks kui tänapäeval traktor, mis tõttu vili kasvab ilma ümbrohul tõrjeta kaunis hästi.

Nii kestis siis talu muste töö aasta ringi aastast aastasse, kuni Eesti vabariigi valitsuse lõpuni.

Talu naiste töö esimene Eesti vabariigis!

Sügisel kui põllu tööd olid lõppenud, algas naistel muste poolt masintatud lina peede luudest puhkatus noorkimide, mida nad tegid õhane laia puust määgaga. Pääle selle

tõmbasid linapeo nätega mitu korda läbi lina-rammi. Seejärel muutus linapeo lõngaks kühmitamine sõltuvalt.

Lamba villad pesid naised suvel saastast puhkatus ja panid õue päikese kätte reeti peede kuivama, kus vesi läbi nõrgus. Esimene Eesti vabariigi ajal

töötasid vesiveskite juurde ehitatud veijoid töötavad villaveskid. Kõha vesiveski juures, Pärnilla vesiveski juures ja ka paljudes naugemal töötavates vesiveskite juures. Ühendas villaveskites said talu inimesed oma

lamba villast lasta lõnga, retrata ja oma nootud villasid kangaid värvida, ühtuda, säänida, plüüsida ja pressida lasta. Samuti töötasid Pärnilla ja Pärnilla veijoid lina masinad, kus sai lina peod luudest puhkatus ma

12. Kui linapead said roogitud ja kammitud, algas talunaisel tavaliselt detsembri kuus pehlast linapeast lõnga retramine rehetöös voki peal, millest nad hakkasid talvel veebruaril lõpus kangast kuduma rehetuppa üles seatud kangas telgedel peal. Enne kudumist oli selle lõngaga talunaisel veel palju tööd.

Talunaine kui selle aegne kanger, ta pidi teadma mitu pasmast lõime lõnga ja koelõnga, lähem ühe teatud pikkusega kanga kudumiseks. Kui sellers vajalik lõng oli retratud, siis võis rühtuppa käärpuid üles seada. Kanga lõime lõnga käärpuid peale keeramise oli retratud lõng voki vartna pealt, aspli peal vihtidens

aspitatud ja lõnga vihile vahel pandud võrrelõngaga pasmad loetavaks jaotatud, siis pandi aspitatud lõnga viht kerilaudade peale, sealt vihist võeti lõnga ots ja sioti käärpuid sees oleva pika pulga külge.

Et kerilaudad ja käärpuid pöörasid oma telje peal, sai käärpuid parema käega ringi lükata ja vasaku käega lõnga hoides, alt alates ülesse ja ülvalt alla tagasi kerida ühe kanga pikkuse ning laiuse jagu lõime lõnga. Käärpuid lävimoot ja kõrgus oli umbes paar meetrit, mis võimaldas ühe kanga lõime ära käärida.

Käärpuid pealt võetud lõime lõnga radamine, tõmmati köitiga lahti jooksuvas asades. Seda lõimes lõime lõng ja tal polnud ka võimalik märre minna. Kolme

imimisega hakkati siis seda lõime lõnga radamine samuti rühtuppa üles seatud kangas telgedel lõime lõnga poomi peale kanga laiuselt keerama. Üks keeras poomi otsast pööraga poomi, teine hoidis

kudumise pingi pealt lõnga radamine kinni, et lõng tihedalt poomi peale keeraks ja kolmas vaatas ning

sättis, et lõng ühtlaselt ja kanga laiuselt poomi (poomi) peale keeraks. Pääti seda, tõmbas siis kangur, kanga laiuselt üks kaaval kõik lõngad läbi.

13. kangas-telgede peal olevate niiede, ning samuti üks haaval õukuse laust konnusega läbi soa piide.

Lõnga ketramine, kanga kudamine oli erimese sesti vabariigi ajal talu naistele väga suur töö ja nõudis palju teadmisi, mida nad olid põlvest põlve oma emade järelt õppinud.

Sel ajal kantsid talu inimesed kodus töötgemisel oma valmistatud looma nahast pastlaid, naised kudusid suvisteks kandmisteks linasest lõngast sokke ja sukke, aga talvets, kudusid nad lamba kõhualuse villast, mida koguvähe ja oli lühike, karim, ning seejärel si pandud seda teise villa sekka, mis

viidi villaveskisse ketramiseks. Naised kraasisid kodus käsi kraaside vahel lamba kõhualuse villa heidoks, mida nad völiga jämedamaks lõngaks ketrasid kuni

vabrikust tehtatud lõng ja sellest jämedast lõngast sai paksud pojad sokid kindad. Oli ka see võimalik kui viisid oma lambavilla villaveskisse lõngaks ketrata, siis lasid omale vajaliku osa villast ainult heidoks teha ja ise kodus völiga lõngaks ketrasid, millest siis nad sooji sokke, sukke, kindaid ja kampsuneid

varrastel kudusid. Mitme küla peale oli ka ühel naisel kampsuni kudumise käsimeasin, millega kudamine läks palju kiiremalt kui varrastega kududes, ning siis teisisid mõned taluperenaised ka tema käest teenustööd.

Taluel nootud linasid kangad panid talunaised kevadel märtsis, aprillis koha- aeda maha lahti tämmatult päikse kätte plükima ja

valgest plükitatud kangast tegid nad aja viijast saadud (taluperenaine) lõigete järgi mustele särkide, aiuspüüri ja osteti ka peest kalinguri riidist valmistatud pesu.

Pamuti valmistati linasest kangast vöödi linasid, ning kitsamatest kangastest tehti patja pillere ja näiterättim.

Takkudest ketratud lõngast nootud kangast, tehti viijakotti. Lõigete nimetatud tööde kõrval, talitasid nad loomad, tegid söögi ja kraamisid toad.

14. Pelajal ei olnud veel pesumasinaid, naised pesid käsitsi pesu nädala ehk paari järel, mis oli päev varem laheline veega ja seebi sobaga pesupalisse või pesukünasse liuku pandud. Nii töötasid naised 6. päeva nädalas, pühapäev oli puhkepäev. Siis käidi sugukasti tutavate pool ja käidi ka kirikus.

See Tsaarivalitsuse ja vanast mõisa ajast päritud hobuste ja raske käsitöö ajastu, ei saanud parem olla kui ta siis oli, aga selle aegsed inimesed olid harjunud raskest käsitööd tegema ja pidasid seda veel normaalseks asjaks. Elu oli siiski palju turvalisem

kui tänapäeval. Ei olnud niisugust suurt rõõvimist ja inimeste tapmist kui tänapäeval on. Samuti ei olnud maal prügimägesid, kus nüüd käivad räämatud ja noormatud inimesed, rixaste poolt sinna viidud kraamist, omale igapäevast elu üldal pidamist otsimas.

Ei olnud ka niisugust suurt varalist rikistumist (või) nagu tänapäeval on. Esimene Eesti vabariigi riigisadavastu võetud reaktus ei võimaldand neil endil ja teistel kõrgitel kohtadel töötavate juhtidel kopirikastuda

1920-dal aastail oli siin Märjamaa piirkonnas vähe aitasid. Esimene sõiduauto tõi Märjale 1922. aasta apteegi pidaja, Tikkeli nimeline mees. See esimene

auto oli puust rata sõidatüüpi ja peidam katusega mis andis pealt ühe võtte ja lüüakse tagumise istme selja tae peale pühkides. Sama tüüpi sõidatüüpi

ostis Tõlli külast Käärle nimeline mees, kes ka sellega samal ajal vahest Märjamaal käis. Umbes samal ajal, hakkas ärimies Vahtrik oma väikese

omnibussiga esma kordselt Märjamaa ja Riisiperi vahelist liini sõitma. Selle busi katuse oli peidamist,

sinad veneerist, ning mõlema külje peal 2. väikesed aknad. Kapini sees oli mõlemi pool seinad äärdi pörandi külge kinnitatud puust tehtud püük. Tagumise busi otsa sees oli kahepooliga aks, kus inimesed peal tulid

15. mahutas enda peale kuni 20 inimest. Kõik esimestena peale tulid said istuda, aga kaugematel peatustel peale tulnud reisijad pidid keskel püsti seisima. Relejal oli Rääsepere haudla jaam lähim, kust inimesed said Tallinna, või Haapsalu suunas edasi sõita. Märjamaa - Tallinna ja Pärnu vahel siis veel bussi ühendust siin olid. Kõik teed käidi hobustega, jalgrattaga ja lähemad maad käidi jala. Rapla oli siis alev, kus peeti turge ja laata, samuti puudus Märjamaa, Rapla vahel bussi ühendus. Raplas käidi samuti hobusega.

See oli 1923 või 24-dal aastal ostis Kasti poe kaupmehe poeg Luts Ruudolf ka omale selleaegse puustratta kodaratega sõidu auto, millega ta liimast oma poole kaupa tõi ja taksuna rahvast sõidutas. Varsti peale seda ostis sama Lutsu Ruudi omale 2-he tonni kandjõuga veoauto, millega ta tõi Tallinnast Märjamaa viinapöeti valget viina, mis oli siis Märjamaal ainuke valge viina müügi koht. Viini ja puut viina sai paarist siia kauplusist osta. Lutsu Ruudi tegi oma veoautoga

ka maal pulma sõitusid. Selline oli auto 40 kasti portide äärte peale pandud selja-toed ja põrandale kinnitatud pingid istumiseks. Pulmalistega kaas oli löötpilli mees, kes mängis pilli, ning külavahilt läbi sõitis pulmaline hõiskasid ja hüütsid. Hõissa - või - venna pulmad hõõssisid!.. Siis peeti maal suuri pulmi ja suurimate ning rikkimiste taludes oli kambers 3. päeva pidada pulmi. Talus tehti selline 300. kuni 500. toopi head ja kangit õlut, mis oli pandud tammepuust vaatide sisse, kust ta seisis kogu öö ruum all. Relejal pulmas väga vähe viina joodi. Kõikidest, laulatuselt tulid kus relejal ka seisis abi - inimeste sõidati peime koju. Sõid sõid, joodi õlut, tantsidid leuudid mängiti õhtal puudi pärjamahe. Pulma trall kestis hommiku 3-4 - ni. Kõik puudid viidi peime majja elama, seljehud alustati pulma pidamis puudi majast.

16. Kolmeandajal päeval pulma majas kudeti lõunaks õlle-supp, mida nimetati pulma piitsaks. Kui see oli ära söödud pidid pulmalised koju minema. 1930-38 aastatel olin ise ka viies talus kolme päevasel pulmas ja seepärast on nad mulle mulde jäänud.

Juba Tsaari ajal oli mõnes talus ostetud hobuste jõul räima pandav väike viljapereusmasin, mis ka meie Mäetalus oli olemas. See väike ilma sõeldeta, kahe põhupuistajaga rehipesumasin puistas põhu ibadest puhtaks, aga vili koos hagaratiga kukkus masina alla maha, mida pidi pärast rehealuse värava vahel üles seatud sarja läbi tuulama.

Kolmekümne aastate alguses kasutati veel paljudes taludes vilja masindamisel neid väikseid vanu Tsaari-aegsuid hobustega käivitatavaid masinaid. 1924-dal aastal ostsid

Haimre küllades paar talu must omale mootoriga viljapereusmasina. See oli 2-e hobusega talust talu vedada, aga tal olid sõlad ja tuulise sus, mis tigi puhta vilja. Mootori vedas üks hobune kohale. 1924-dal aastal ostis minu isa ka viljapereusmasina ja Fordsun traktori, võttis juhi pääle kes käis sügisel küllas vilja masindamas.

Kui isa oli omale traktori ja pereusmasina töö selgumas searud, siis töötas ise ka nendega. 1931-sel aastal

müüs ta selle Fordsun trakturi ja viljapereusmasina Märjamaa poe kaupmies Y. Vokile. See masin oli mitu aastat vilja pereus ja vajab kapitali remonti, mida Y. Vokk ka ei

teinud ja ostis järgmisel aastal uude väiksema ja kergema uue viljapereus masina, mis oli ka väikse Fordsun traktori kergem vedada. Selle Vokki trakturi ja viljapereus masinaga

(käis)käis trakturist Jaan Jordan sügiseti ka Haimre küllades vilja masindamas kuni 1940-ni aastani.

1930-tatel aastatel tuli Märjamaa ja Haimre, v. piiruse juude veel mõni traktor ja rehipesumasin, ning siis juba masina mehed hakkasi oma vahel konkureerima.

17.

Suur ärimus Pang, kes elas Holvures, ostis omale 1930. aastal 5-6 raku torni kande jõuga veoautot, kuna sel ajal suuremaid ei olnud. Pani juhid peale kes hakkasid müügi valituse poolt minu isa käest välja ostitud hietari suurusest meie Mäe talu põllu mäest kruiusa vedama. Ärimus Pang'i autod vedasid kehvadele külla tudele kruiusa, samuti ka tiistele suurematele maanteedele ja chituste juurde. 1930- aastani 1940.-ni aastani tuli Märjamaa ümbruskonda juurde veel mõni veo ja sõidu auto.

Minu esimine linnas käimine sai alguse 1922. a. talvel, kui isa ja ema jõid sel hobusega linna lõksid ja minu ka kaasas võtsid. Reetaha otsa peale oli pandud kruusa ja reepaal üleni paarsult heina, et mugavam istuda olaks, sekkers oli istumise alla pandud kuuu täis topitud roht. Samuti ülesse kõrgumale selje taeks pandud heinu täis roht, mis oli kinni seotud alla reetivade külge. Hobusega linnas käimine kestis tavaliselt kolm ööd-päeva ja siis pidi olema kaasas hobusele kolme päeva heinad, kaerad, anti ka hobusele rukki leiba. Samuti pidi omai olema kaasas kolme päeva leiva roht. Linna minnes tegi isa esimise peatusi Vardi kõrtsi koone sees, mis asus sel ajal Märjamaa poolt tullis tainpool Vardi jõe silda vana maandi ääres vasakul rääst. Vana harkumuse kohal nuras hobune ise tielt kõrtsu ette lastipuu ääres ja senna peatuma jäi. Ta teadis, et sääl saab jalgu puhata ja heinu süüa. Järgmine peatus oli Harutee kõrtsu sees, kus hobune tielt samuti ise kõrtsu ette keeras. Harutee kõrtsu pikem osa oli külline taoline ruum, mida nimetati kõrtsu hoovis. Sinna sai maantee poolt küljest väravast hobuse reega sisse tõmmata ja seal varju all teel käis määrjaks läinud hobusele tekk puuli rosti, ning peale 2-ku 3-ku tennist puhkust linna poole tule asuti.

18. Selajal said maainimesed teeräijad talvisel ajal
 Harutu kõrtsu taast sooja teed osta, mida nad kõrval
 toas pinnal laua ääres oma liivakotist süüjies kõrval
 käüpasid. Suvel oli talu inimestel liima teed käies
 piima lähker ra kaasas. Färgmine peatus ja
 hobuse puhkamine oli Kernul, vana maantee ääres kõrtsu
 kohal. Tee ääres sai hobusele heinad ette anda ja ise
 keepeal tekkuda. sest selajal seal kõrtsus elavad
 inimesed änam tee käijaid si teenendanud. Enne liima
 jõudmist tehti veel üks lähem peatus Kanama vana
 postijaama juures, sööditi ja puhati hobust.

Tallinna jõudes oli selajal Tõnismäest neistuke maad
 siinpool kaks kaupmeste hoovi. üks kaupmest Mirme ja
 teine Mamärsi hoov, kuhu said igal aasta ajal pikatu
 käijad maamihid oma hobusele või vankriga sisse
 sõita õhtul kuni kella 8- ni, ning hommikul kella viiest
 välja lasti. Ka see kord, kui ma oma ema ja isaga
 esimest korda linna läksin, keeras isa tee ääres
 asuva kaupmest Mirme maamuste hoovi sisse. Väetis
 hobuse keepest ära ja viis tahapoole ehitatud talli.

Talli lae peale oli ehitatud tuba, pikateeräijate
 talu meeste jaoks, mida nimetati sõbra toaks. Sääil
 sai oma liivakotist süüja ja ra ööbida, sai ka soojateed
 osta, seal talumehi teenendada inimese käest, kes ra öömaja
 ja hobuse talli kasutamise eest raha sisse kaseeris.

Mine isa ei olnud see kord linnas käies
 oma kauba müümisest, vaid asja ajamisid ja see-
 pärast jättis ta oma hobuse rahumeeli kaupmeste
 hoovi talli, ning tulime hoovi väravast välja
 maantee äärde. Võerimihid säitsid saanidega, hobustel
 kuljusid kaelas. Oli õhtune aeg. Färsku süttisid tänavatel
 elektrilambid. Mine lapse silmad nägid õhtusel ajal seda
 suurt valgust, mida ma maal poleinud veel näinud. Väike
 aja pärast tuli ma pealt takso auto, etta tühi oli, pöötis
 tänavajahimeid peale ja sõidutas läbi linna liina ühikute

19. Selajal pidas Niine uulitsal isa õde ja õemus väikest sepa kauplust, mida vürtspoors nimetati. Sääli müüsid nad ka muuhulgas vähesel määral leiba, saia, komvere, suutsu ja vorsti. 1924-da, aasta sügisel kui isa läks linna hobusevannriga sealiha müüma, võttis siis minu ka kaasa. Kui jõudsim üle Pääsküla jõe silla algas munakivitee, mida selajal ka mustavõiks nimetati. See munakivitee läks Pääskülalt edasi läbi Nõmme vana linna Tallinna välja. Kõik linna (uulitsad) tänavad olid munakividega kaetud. Seda munakivi teed mööda hobusevannriga käis raputas vannerit nü palju, et seda teed Pääskülalt Tallinnani sai ikka muist maad vanneri järel jala käidud. Tallinnas oli tiheda liiklus, sääli pidi tingimatta vanneri peal istuma, et ei segaks liiklust ja ei jääks mööda sõitma auto ette. Sellesajal liikluskorralduse kohaselt oli auto juht kohustatud signaali andma enne tema teele ette tulevat taristust. Kõik linna vahel siis siis liikus veel sõidu ja veoautosid vähe, rohkem liikus sõidu ja veo hobu-voorimehi. Esimese kasti vabariigi ajal oli Tallinnas tapamaja seal, kus vana valitsuse ajal asus liha kombinat. Sellesajal Tallinna tapamajas vaatasid valgetes rüütelites loomatohtrid talu meeste poolt sisse toodud liha kehad üle ja mis inimtoiduks kõlblikuks tunnustati, selle liha anti müügi luba välja. Samuti utiil liha, mis oli loomadil söätamiseks kõlblik, vaatati üle ja anti luba looma aiale müümiseks. Tapamaja tuli hommikul varakult umbes 5-6-e ajal linnas liha-karni pidajad, kes talu meeste käest liha kauplesid ja kokkuleppe korral käsiraha maksid, ning tsirkiraaamatust välja lõmmitud lehele käsiraha summa, sumuti aatressi pääle kirjutasid kuhu karni talu mees peale liha tooma. Selajal liikus tapamajas ka mõni must äri mees, kes riigile talu maksu ei maksnud, ning ei omanud tempõiga tsirkiraaamatuid. Need mehed nimetati kepimehed.

20. Talupidajad kes olid rohkem liinas käinud.

tundsid kepsimeki ja ei teinud nendega raupa. Nende ohvrites langesid rohkem noored algajad maamhed, kes ei teadnud veel nende seali tempudest. Kepsimees kirjutas talumehele oma ilma templita tseriraamatust välja lõmmatud lehele aadressi, kuhu ta pidi liha viima. See oli rohkem kõrvalisem koht, kus teised kepsimehed esootasid ja siis ühiselt talumehe kōest liha ära võeti, ning raha maksmata jäeti. Kui talupidaja andis asja politsei kätte, aga, kui tunnustajad ei olnud, jäi ta oma rahast ikka ilma. Ka seeord, kui miie isaga tapamajast tulime ja liha oli karri pidajale üle antud maksis ta selle kokku lepitud hinna järgi ausasti välja.

Sel ajal ei väinud samuti Tallimas igas kohas ja asutuse juures hobusega peatuda, ning seepärast ajas isa oma hobuse Pärnu maantee ääres, Tõnismäe lähedal asuva kaupmees Mameri, maamuste hoovi. Vanker jäi hoovi ja hobuse sai talli panna, kust ta sai puhata ning oma vankrist sõime heinu (ette) töödeid süüija, tulime väravast välja. Maapoelt tuli tihja hobuse kaaluga sõidu võrumus, kes meid peale võttis ja linna sõidutas. See vedru kaalusi sõit oli väga huvitav, ei pöranud, ainult müdises ja võtsus nagu lapse häli munanivi teel sõites. Ka seeord sõitsime esmalt isa õe juurde, sai sugulari näha ja kuulata linna uudiseid, ning maamudisid neile edasi anda. Isa õemus rääkis ka mu hulgas seda, et kuidas sel ajal Tallinna kala sadamas kaldale kummuli tõrjatud vana kala paatide all surisel ajal elab elust räsitud ja joomaga alla väinud inimesi, keda nimetatakse paadi alusteks. Need mehed piustasid seal ja olid omale valge vrüidiga saapa talla ^{aga} keriintanud nambre, kui palju tahavad töötunni eest mida nad on nõustegema. Vastavalt oma võimetele oli igal mehel oma hind.

21. Siis käisid säält peadijaluste hulgest omale lühi ajaks abi tööjõudu palvamas linna kaupsmehed, ettevõtjad ja teised asutused, mida nad säält ka said. Samuti oli riigi poolt avatud tööbörs, mille raudu lahtised inimesed omale tööd leidsid. Sel ajal oli rahal suur väärtus ja selle saamine ei tulnud kätte kergelt, nii linnas kui maal. Siis elasid linnas ärimehed ja teised suurettevõtjad ka hästi, aga, töölised ja eriti vabriku töölised, keda vahetustahvards vallandamis oht, elasid kordu hooldlikult, ainult ära elamise piiril.

Oli ka põhiliselt vana linnas suur maja omanikke, mida sel ajal nimetati noori rühiks. Need olid põhiliselt saksa rahvusest inimesed, keda Hitler enne teist maailma sõda saksa maale elama kutsus. Alates 1933-dest aastast kuni 1937- da aastani käisid ma siis juba nooremikena veel mitu korda hoburiga linnas oma talu kaupa müümas.

Kraavi hallid.

See oli 1928- aal aastal, kui Haimre mõisa asurduis talu pidajad moodustasid oma loodulise kinnamaade kaitvamise veeühisuse, mis kandis Peeterniidi veeühisuse nime. See vesikond, mis läbis mitme küla talu maid, siis kaardisteti ja loeti

geoteet - veeleodija poolt, kus oli praakraavi aru koht, ning pirkus ja laius peale märgitud. 1929- dal aastal hakati seda praakraavi riigi rahadega tegema, kus juurde tuli ühisuse liikmetel maksta ka väike liikme osa maks.

Esimesena tuli seda praakraavi tööd omale kaupluma umbes 30- ne aastase mees, kes oli varem mõne aasta kraavi kaevanud ja seepärast oskas ta ka veeühisuse juhatuse esimehe kääst kaubelda omale sootsa hinnaga. Selle praakraavi kaard peale oli ka märgitud üldmaasumus ja ühiku hind.

See esimene mees ja ettevõtja keda ka kraavi põlvitsiku nimetati, võttis omale kolm (algi) noort abi töömeest kraavi kaevama, kellele ta kraavi kaevamise sülla eest vähem maksis kui ise sai, et meie mäe talu,

22. Peeterniidi veeühisuse peavaari kaevamise algusele kõige lähemal oli, seepärast tulid need neli esimest meest meile korterisse. Suvel magasid muu aida lae peal ja talvel suurdus rihitoas. Kaks talu kammert olid oma pere magamise toad. Muu talust ostsid nad piima, sealihaga, soola silku, võid ja kartulaid. Samuti ka talus küpsitatud kukki leiba. Kartulaid ise keetsid ja süüja tegid köögis pliiti peal, mis oli rekielamuga koos ehitatud väljapoole reki toa seinaga ja kambri seinaga vastu koos sahvriga. Kõõri soi minna reki toast ukse kaudu, samuti kööki sahvresse ja kahi aida välja. Kui kraavi kallidel oli palga päev, siis ostsid nad poest mitu pudelit valget viina, poe saia, peentleiba ja krakuski suitsu varsti mis oli siis sealihaga peki kumbikatest valge kirju. Suvisel ajal löid meil rohi aias laagri maha ja hakkasid pidutsema. Sai viin otsa, mindi jalgrattaga Kasti külla poest uut tooma. Nad olid meid kõrval töömehed ja seepärast kestis neil see triangel kõige kauem järjest 2. päeva. Siis hakkati jälle kraavi kaevama. Ma küsisin ühe noore kraavikalli käest palju ta päevas teenib. Ta vastas, et suvel teenib 10. krooni päevas aga talvel lihkise päevaga viis krooni. Toon siin ühe võrdluse. Pelajal maksis maa poodis nahk pealsetega ja nahk taldalega patinnade paar kahesa krooni ja poolsaabaste paar 9. krooni. Samuti head nahk taldalega kingad maksid 9-10. krooni. Sellest nähtub, et kraavikall sai ühe oma suvise päeva palga eest osta ühe paari häid nahk tallaga saapaid. Aga, tänapäeval peab mees maal tegema 4-5. päeva raskest tööd ja saab selle palga raha eest osta ühe paari kõrvalise nahk tallaga saapaid. Pelajal riik maksis talu-mehed 18. senti kukki kilust ja leib oli poodis ka sama hinnaga, ning riis kilo eest maksis 20. senti

23. Suvet kui kraavikallid tööpäeval palga päeva pidu panid ja mina samal ajal kuusteist aastase poisikesena päeva tõusust päeva loojani ise talus tema sulasena, selja riide ja rõhustäie eest looduslikul metsaheinamaal käsivikatiga vihtusin heina maha niita, sai kül keskhommikul ja lõuna ajal nõrku põhete 3-4. tundi, aga töö päev jäi ikka 14-15. tundi pikaks. Minul ei olnud siis aega ja raha tööpäeval pidu pidada ja ma siis nägin, et aeg ja raha oli kraavikallide käes.

Ma ei ole rade nende meeste peale, aga, kurvateeb mind see, et just see sama kraavi kaevaja podretsiq ette võtja maksis omale abies võetud meestele kraavi kaevamise sülla eest vähem kui ise sai ja hakkas 1940-dal aastal K. B. rühies, ning 1941.- aastal näitas määramaa valla partorgiie kätte need talu peremhed kellele ta oli kraavi kaevanud või sulasena töötanud, et neid kui suuri rahvavaenlasi- ja kurjateggäid siberisse saata.

Kui sellegaegne taluperemies, (maksis ära) maksis ära koha maksu ja suurim talu, kellel oma tööperre oli väike, ning seepärast oli sunnitud palnoma sulast ja tüdrukud ning hobaja töödel päälisi. Aga, toetmine ja majapidamine nõudis ka rahalisi kulutus siis peremies ise ei saanud talust enam muud kui süüja ja selja riided, ning järel jäi talu ained tööriist. Kuna sel ajal oli paljudes

taludes mitu perepöega kes kõik si isidmaa oma kodus tööel ja leiba, hakkasid paljud neist kraavikallideks, ehituse töömeesteks ja talu sulasteks. Maal teenis siiaq nende tööde tegemistega tunduvalt rohkem palga kui mõne muu tööga ja seepärast olid nad suutlisad omale esimestena astma alatis 1920- ja kümnendate lõpus jalgrattad ja peost lima-ülikonnad, selga.

24. Aga, selle vana taluperemehel jäi inna
 endiselt sõidukiistars, tema põllul töötas
 oma hobuse, ning selja riiduks kodus kootud maa-
 villane ülikond, millega vana valitsuse ajal teda
 siberisse küüditati. Siin lühidalt kirjeldades,
 esimene Eesti vabariigi valitsuse aegsete
 inimeste tööst ja elust, meenus mulle minu kuldne
 lapse põlv, mis oli vanemate hooli ja armastuse all
 väga ilus ja hea, ning vana noorus aeg, mis on koos
 siis välja valatud higi pisaratega veel kauaks, kauaks
 meelde jäänud.

Need täsi elu sügemitaga lood
 panin kirja septembi ja oktoobri kuus
 2003. aastal. Albert Vesalu.

allkiri: Vesalu.